

CSÁNYI Tamara
Újvidéki Egyetem
Magyar Tannyelvű
Tanítóképző Kar
Szabadka
Szerbia
thamar@citromail.hu

A magyarcsernyei iskolások szóbeli kommunikációs lehetőségei és problémái

Összefoglaló

A dolgozat bevezetőjében a téma kijelölését és a témaválasztás indoklását találjuk. Ezt követi a releváns fogalmak, mint például nyelvjárás, köznyelv, kétnyelvűség, kettősnyelvűség stb. tisztázása. A szerző a nyelvhasználati aspektusból kutatói település, Magyarcsernye múltját és jelenét is feltárja. Foglalkozik a településre vonatkozó iskolai és hétköznapi nyelvhasználat jellegzetességeivel. A dolgozatot szubjektív attitűd jellemzi, de a szakirodalom jelentős mértékben való idézése kellően ellensúlyozza ezt.

Kulcsszavak: nyelvjárás, kétnyelvűség, kettősnyelvűség, nyelvhasználat, attitűd, település, életritmus, oktatás, történetiség, szakirodalmi diskurzus

A témaválasztásról...

„A nyelv annál tökéletesebb, minél több mértékével bír a sokszínűségnek...” (Kazinczy)

Kutatásaim kezdetéig úgy véltem, hogy szülőfalum, Magyarcsernye a világ legváltogatlanabb és talán legunalmasabb helye.

Nincs itt semmi különleges, semmi, ami jelentőssé tenné. Nincs történelmi emlékhelye, semmilyen rendezvénysorozat miatt sem híresült el, sőt sokáig semmilyen kulturális élete sem volt a falunak. Az emberek is pontosan ugyanolyanok, mint húsz éve, vagy talán több is. Az élet ritmusa sem változott, lassú és vontatott. Az utcák híven tükrözik az itt élő emberek lelki állapotát: kihalt, kopár, sivár... Ezt az egyhangúságot reggelente megtörik a kenyérrért igyekvők beszélgetései, a hivatalos ügyeiket intézők mozgolódása, délben pedig az óvodás és elsős gyermekeiket váró szülők, főleg anyukák gyülekeznek az egyébként néptelen „köz-pontban” az óvoda és az iskola előtt. Itt minden alkalommal elhangzik a következő kérdés: „Tanító néni, holnap hányra kell jönni a gyerekekért?”

Egy kívülálló ebben sem talál semmi különlegeset, ám lehet, hogy megrökönyödne (mint a nagyszénási vendégeink a csernyei falunapon) e mondat hallatán: „Akkó hónap hányra kő gyünni a gyerököké?”

Pedig Csernyén ez a normális, mert itt, 212 év elmúltával is ő-ző nyelvjárásban beszélnek az emberek. Csak akkor tesznek kivételt, ha az óvó nénivel, a tanító nénivel, valamelyik tanárral vagy a plébánossal kell beszélniük, de csak akkor, ha azok ebben a minőségükben vesznek részt a diskurzusban. A gyerekek az iskolában a tanórákon kötelezően az „e-betűt”¹ használják, de az osztályon kívül, szinte kivétel nélkül visszatérnek az „ő-betűre”. S bár a helyiek számára ez mindennapos, szinte természetes, a magyar nyelvhasználatról zajló

¹ A köznyelv e hangját a magyarcsernyeiek e „betűnek” mondják.

nyelvészeti vita² folytán e jelenség mégis érdekessé tette e kis falu közösségét, nemcsak a nyelvészek számára, hanem számomra is. Különlegesen, mert a körülmények³ dacára még mindig magyarul beszélnek, ráadásul megtartották ősi nyelvjárásukat is.

S hogy hogyan lett mégis e látszólag evidens tényből szakdolgozattéma?

E dolgozat vizsgálati tárgya a nyelv, a magyar nyelv, az anyanyelvem. Egész pontosan fogalmazva: a magyar nyelv egy specifikus létformája, a Magyarcsernyén élő iskolások, fiatalok nyelvhasználata, nyelvhasználati lehetőségeik és problémáik, valamint az, hogy ezek a problémák valóság-e vagy kreált nyelvészeti fogalmak, vagy ha mégis problémák, akkor nyelvi vagy más természetűek-e.

Ahhoz, hogy megérthessük, milyen problémák merülhetnek fel egy olyan mindennapi és egyszerű tevékenységben, mint a magyar nyelvű beszéd, és miért, meg kell ismerkednünk Csernye telepítésének történetével, a terület magyar nyelvhasználatának történetével!

„Magyarcsernye (szerbül Nova Crnja, németül Neucerne) a Vajdaság közép-bán-sági körzetében fekszik Magyarcsernye községben, a szerb-román határnál, Zombolyától délre. A helység eredetileg a zombolyai uradalomhoz tartozó Buzitova nevű pusztán alakult; 1798-ban telepítette Csekonics József tábornok, aki leginkább Szeged vidéki dohánykertészeket hívott ide. A telep kezdetben csak kisszámú családból állott. Mivel Szerbcsernyétől egy órányira volt, felváltva Buzitovának vagy Magyarcsernyének nevezték. 1828-ban iskolaházat is építtetett a község, mely ideiglenes imaházul is szolgált. 1829-ben felépült a plébánia is, a templom 1844-ben készült el. 1918-tól az SzHSz királyság része lett, majd 1941–1944-ig német közigazgatás alá tartozott. A II. világháború végétől Jugoszlávia (ma Szerbia) része.”⁴ A település a szerbiai Bánság egyik legveszélyeztetettebb magyar szóránnytelepülése, lakosságá 10 év alatt 11%-kal csökkent. 2002-ben 1861 lakosából 1574 volt magyar.⁵

Amint ebből a rövid településtörténetből kiderült, Magyarcsernye „öslakosai” szegediek és Szeged környékiek (Hódmezővásárhely, Makó stb.) voltak. Ezek a telepesek a dél-alföldi nyelvjárási régió nyelvhasználatát hozták magukkal. „A nyelvnek erősen konzervatív jellegéből adódóan az eredeti tájszólás sajátosságai az új nyelvjárási környezetben is sokáig, akár egy-két évszázadon át is megőrződhetnek”⁶, így történt ez Magyarcsernyén is. A csernyei otthonokban, utcákon, sőt még az iskolaudvaron sem a nyelvészek által követendő normaként emlegetett köznyelven fejezik ki magukat az emberek, hanem az ősök által rájuk hagyott ő-ző nyelvjárásban beszélnek. Magyarul beszélnek, bármely magyar anyanyelvű ember számára érthetően.

Ennek ellenére, vannak nyelvészek (nyelvművelők), akik fenyegetve érzik a magyar nyelv tisztaságát éppen ezen (és hasonló) nyelvjárási beszélők által. A nyelvmentő⁷ „mozgalom” ezért (is) jött létre, a magyar köznyelv (kötelezően) általánosan használatossá tételét tűzte ki céljául. Azaz: a magyar nyelv tisztaságát megőrizendő ki szeretnék iktatni a nyelvjárásokat, az idegen szavakat és kifejezéseket a magyarul beszélők nyelvhasználatából, mondván: ez a fajta nyelvhasználat nem helyes.

² A vita arról folyik, hogy a határon túli magyarság esetében lehet-e nyelvesztésről beszélni, rá kell-e kényszeríteni bennünket arra, hogy az anyaországban elfogadott köznyelvi standardot használjuk, valamint arról, hogy a nem köznyelvet használók rongálják-e a magyar nyelv minőségét vagy sem.

³ Magyarcsernyét három szerb falu veszi körül, a hivatalos ügyintézés is szerb nyelven folyik, magyar nyelvű oktatás csak az általános iskolában van, a közeli városokban nincs teljesen egészében magyar nyelvű középiskolai oktatás

⁴ Tanók József (1992): Emlékrösz. Újvidék, 6. (A szerző kiadása)

⁵ <http://vajdasag.rs/Magyarcsernye>

⁶ Juhász Dezső: A dél-alföldi nyelvjárási régió. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 278-279.

⁷ A nyelvmentés kifejezést a Nyelvmentés vagy nyelvvarulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról (Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. (1998), Osiris Kiadó, Budapest) című kötetből kölcsönöztem.

Velük ellentétben vannak olyan nyelvészek is, akik azt az álláspontot képviselik, miszerint: „Minden szó magyar, amit magyar ember használ”⁸, s nyelvnek természetes állapota a sokszínűség, a változás, az embernek pedig a változatos nyelvhasználat, és senki sem jogosult arra, hogy bárki nyelvhasználatáról elítélően nyilatkozzon. A kutatás során azt vizsgáltam, mennyire van jelen a csernyei iskolások nyelvhasználatában a nyelvjárásuk, gondot okoz-e nekik a köznyelv használata, milyen konfliktusokba keveredtek nyelvjárási beszédük miatt, mennyire vannak tudatában kettősnyelvűségüknek. Ám a „nyelvhasználati (szóbeli kommunikációs) problémásornak” ezzel még nincs vége! „A Bánságban és Bácskában pedig már nemcsak az esetleges nyelvjárás-keveredés, hanem a vegyes etnikai-nyelvi helyzet is befolyásolja a magyar dialektusok helyzetét: gyakoriak a nyelvszigetek, általános jelenség a kétnyelvűség.”⁹ A kétnyelvűség természetes jelenség, ha egy adott nemzet egy csoportja egy más (állam)nyelvű nemzet területén él. Ennek következményeit is vizsgáltam: mennyire van jelen a szerb nyelv a szülőfalu nyelvhasználatában, milyen hatással van ez a magyar nyelvhasználatukra, nyelvvismeretükre. A nyelvhasználatot azonban nem csak nyelvészeti, hanem különböző szociológiai, társadalmi, pszichológiai, kommunikációs és nyelvpolitikai hatások is befolyásolják, igyekeztem ezekre is fényt deríteni. De kezdjük e sokrétű és összetett, nemcsak nyelvészeti problémákon alapuló helyzet elemzését ott, ahol kezdődött: a nyelvjárásokkal!

A nyelvjárások, a köznyelv, a regionális köznyelv

„A nyelv igen bonyolult, történeti és földrajzi szempontból is nagy változatosságot mutat nemcsak a világ nyelvei viszonylatában, hanem egyetlen nyelven belül is. Egy nyelven belül pl. a földrajzi tagolódás hoz létre olyan különbségeket, melyek ha rendszerszerűek, akkor **nyelvjárást**¹⁰ vagy másképpen tájnyelvet, dialektust emlegetünk. A nyelvjárás általában valamely nagyobb területen élő, azonos etnikum, nagyjából egységes tömböt alkotó népcsoportnak sajátos színezetű nyelvváltozata. Gyökerei a paraszti életbe és kultúrába mélyednek. Elsősorban hangtani szempontból különböznek egymástól a nyelvjárások, de a köznyelvtől is.”¹¹ A Bánságban jellemzően ö-ző nyelvjárásban beszélnek az emberek, de helyenként föllelhető az í-zés, valamint a hehezetes t használata. „A magyarban — nyelvrendszeri értelemben — nincsenek számottevő különbségek a nyelvjárások és a köznyelv között.”¹² Egy magyar anyanyelvű számára a magyar nyelvjárásos beszélők viszonylag könnyen érthetők. „A nyelvjárások a természetes nyelvek létezésének elsődleges formái, amelyekhez képest mindegyik többi nyelvváltozat másodlagos, tehát a nyelvjárásokból vált ki. A nyelvjárás-definíció

⁸ Kontra Ferenc: Minden szó magyar, amit magyar ember használ. In: Török Arnold: Minden szó magyar, amit magyar ember használ - Interjú dr. Kontra Miklóssal. http://www.magjarszo.com/fex.page:2009-10-03_Minden_szo_magyar_amit_magyar_ember_hasznal

⁹ Juhász Dezső: A dél-alföldi nyelvjárási régió In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 278-279.

¹⁰ „A fogalmat, amelyet közkeletű kifejezéssel nyelvjárásnak hívunk, jelölték s jelölik más szavakkal is a magyarban. Elsőként a latin írásmódú Dialectussal (1749) nevezték meg, majd a latin szó magyar helyesírású változatával, a dialektussal (1759), sőt a latin szó német átvételére visszamenő dialekt változattal is (1813). A továbbiak: beszédmód (1800), beszédejtés (1808), nyelvjárás (1786, ez utóbbit eleinte csak 'kifejezés mód' értelemben használták, mai jelentésében 1826 óta él) és tájszólás” Kiss Jenő: A nyelvjárások és a köznyelv. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 42.

¹¹ Penavin Olga (1986): Nyelvjárás és köznyelv (Tájnyelv, nyelvjárás, dialektus. A nyelvjárás hatása a köznyelvre). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 12.

¹² Kiss Jenő: A nyelvjárások és a köznyelv. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 42.

legtöbb kritériuma e szerint a nyelvjárás szociolingvisztikai létfeltételeiből vezethető le. Mindezek alapján: a nyelvjárás egy adott nyelv többi nyelvváltozatától rendszerszerűen, azaz meghatározott szabályok szerint többé-kevésbé, s valamennyi szinten eltérő nyelvváltozat, amely területileg kötött, elsősorban szóbeli közlésre szánt, és mindenképp a mindennapi életterületeket átfogó beszédmód, amelyet általában a falvakban felnőtt és ott lakó, a hozzá legalábbis semleges viszonyuló emberek elsődleges nyelvváltozatuként, spontán módon használnak a számukra természetes, mindennapos, informális-familiáris beszédhelyzetekben, s elsősorban az egymás közötti kommunikációban.¹³ Az utóbbi néhány évben azt tapasztaltam, hogy a magyarcsernyeiak nem csak az egymás közötti, hanem a más nyelvhasználatú (többnyire rendezvények alkalmával megjelenő) emberekkel való beszélgetésükben is nyelvjárásukat használják, ebből arra következtetek, hogy nem szégyellik nyelvjárásukat a „kivülállók” előtt.

„A magyar nyelvjárások is túlnyomó többségben olyan nyelvi sajátosságokkal jellemezhetők, amelyek rendszerbe foglalhatók, és ez a rendszerszerűség a földrajzi tagoltságban is megjelenik.

A felosztás tíz nyelvjárás-területet – másképp: nyelvjárás-régiót – tartalmaz, név szerint a következőket: nyugat-dunántúli, közép-dunántúli, kisaliforniai, dél-dunántúli, dél-alföldi¹⁴, palóc, Tisza-Körös-vidéki, északkeleti, mezőségi, székely, moldvai.

Itt jegyezzük meg, hogy határainkon kívül számos olyan település, nyelvöldrajzi kutatópont található, amely nyelvterületnek (külső nyelvjárás-területnek) értékelhető, azaz idegen nyelvű falvak vagy városok veszik körül. Különösképpen jellemző ez a romániai és jugoszláviai¹⁵ magyar nyelvterület régióira.¹⁶ Ezen nyelv (járás)szigetek közé sorolható Magyarcsernye is a maga dél-alföldi nyelvjárásával már több, mint két évszázada. Vizsgálatunkat azonban nem korlátozhatjuk egy bizonyos térre és időre, ezért figyelembe kell vennünk, hogy „az emberi nyelvek legjellemzőbb sajátossága variabilitásuk, azaz, hogy – történeti szempontból nézve – változékonyak, s – egyidejű tekintetben – változatosak.

A nyelvi változások okai társadalmi eredetűek. Egy-egy társadalom (nép, nemzet) sorsának alakulása az illető közösségtől beszélt nyelv sorsát is meghatározza (gazdaság, politika, kultúra). A társadalmakat érő változások folyamánként nemcsak a nyelvben következnek be változások, hanem a nyelvvel magával is történik valami. Azaz: a nyelv és a társadalom összefüggése nem csak a nyelvhasználatnak rétegződésében, hanem abban is megnyilvánul, hogy a nyelv sorsa szorosan összefügg a társadalom sorsával. A társadalmi változásokat előbb vagy utóbb nyelvhasználati, illetőleg nyelvi változások követik.¹⁷

Így történt ez a magyar nyelvben is. „Tudjuk, hogy az egységes nemzeti nyelv, mely a polgárosodás igényeit kielégíteni akaró XVIII. századi nyelvújítás után a XIX. században, a reformkorban vált hosszú küzdelem után, szabályozott egységes nyelvként az irodalomban ma már klasszikussá vált művek nyelvéné.”¹⁸ A köznyelv elterjedése és használatának megszilárdulása időigényes folyamat. Mire a klasszikus művek nyelvzete a közhasználatban is meghonosodott volna, Magyarcsernye (az I. világháborút követő béketárgyalások követ-

¹³ Kiss Jenő: A nyelvi attitűd. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 218.

¹⁴ Az 1798-ban Magyarcsernyére települő lakosság nyelvjárása.

¹⁵ Ma már szerbiai magyar nyelvterület. A második világháború utáni betelepítésekkel „felhígították” a magyar lakosságot, Magyarcsernye is két „újjonnan” telepített szerb falu, Vojvoda Stepa és Velike Livade között terül el.

¹⁶ Juhász Dezső: A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 278-279.

¹⁷ Kiss Jenő (1994): Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 18.

¹⁸ Penavin Olga (1986): Nyelvjárás és köznyelv (Tájnyelv, nyelvjárás, dialektus. A nyelvjárás hatása a köznyelvre). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 22.

keztében) már nem tartozott Magyarországhoz, nem tartozott az egységes nyelvterülethez, így nem épülhetett be a Vajdaságban (és más elszakított területeken) élő magyarság nyelvhasználatába.

Hogyan alakult ki, mire épült a magyar irodalmi nyelv? „A magyar irodalmi nyelv, illetőleg az írott köznyelv nyelvjárási forrásokból indult, ötvöződött, illetőleg nyelvjárási fundamentumon alapulva s a nyelvjárásoktól később is befolyásoltan járta a maga öntörvényű útját.”¹⁹ Mindezek ellenére az irodalmi nyelv „igényes, magas szintű közös nyelvi változat, a nyelv egységének, hangtani, alaktani, szókincsbeli, mondattani egységülésének elérhető legmagasabb foka” s, ami a lényeg: „olyan nyelvi eszmény, mely a nyelvjárási jelenségeket kirekeszti”, azaz diszkriminálja. Azért volt fontos ezt le tisztázni, mert „az irodalmi nyelvnek az egységhez közelítő, de már kevésbé igényes, beszélt nyelvi változata a **köznyelv**.”²⁰ Ha a köznyelv az irodalmi nyelv változata, akkor az előzőekből az következik, hogy a köznyelv is kirekesztő jellegű? „A szakemberek meghatározása szerint a köznyelv a nemzeti nyelvnek igényes, választékos, gazdag formájú, írásban jelentkező változatának, az irodalmi nyelvnek kevésbé igényes, tájak, szakmák, társadalmi rétegek feletti, beszélt nyelvi formája, a nyelv egységének biztosítója, a műveltség hordozója. A kulturált nyilvános beszédet a színház, a rádió, televízió, az iskola hivatott propagálni. A köznyelv – mint a tapasztalat mutatja – a nyelvíleg iskolázottak, a műveltebbek élő, beszélt, tájnyelvi elemektől mentes, normáktól szabályozott nyelvhasználat. Általában személyes vagy hivatalos érintkezésben, viták, fel-szólalások alkalmával élünk vele. A Nyelvművelő Kézikönyv 335. oldalán azt olvassuk: „A köznyelvi norma tulajdonképpen elvonatkoztatás; tiszta formájában nem testesül meg talán egyetlen magyar beszélőben sem.”²¹ ”²²

Tehát, történeti szempontból adottak a magyar nyelvjárások és a rájuk alapuló köznyelv. A köznyelv megjelenése választóvonalat jelent a nyelvjárások kapcsolattörténetében, ugyanis elterjedése csökkentette a nyelvjárás-használati színterek számát.

Kommunikációs szempontból is vizsgálható a nyelvjárások és a köznyelv egymásra hatása, a vizsgálat alapját ez esetben a kommunikációs (használati és megértési) hatótávolság képezi. „A magyar nyelvközösség tagjainak döntő többsége a magyar köznyelvet passzív (receptív) szinten már ismeri (megérti a köznyelvi megnyilatkozásokat). Ebben az értelemben beszélhetünk a magyar köznyelv maximális megértési hatóköréről. A köznyelv produktív hatótávolsága (aktív nyelvváltozat-birtoklása) viszont korlátozott: nem minden nyelvjárási beszélő tud köznyelven beszélni.”²³

A nyelvjárások és a köznyelv egymásra hatásának következménye egyrészt az, hogy a kirívó nyelvjárásiaságok visszaszorultak, illetve eltűntek, másrészt a **regionális köznyelviség** kialakulása.

„Regionális köznyelviségnek azt a nyelvjárási beszélőktől köznyelvnek érzékelt, tehát az ő nyelvhasználatukban köznyelvi szerepkörű, de területi vonásokat mutató, saját

¹⁹ Kiss Jenő (1994): Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 19.

²⁰ Penavin Olga (1986): Nyelvjárás és köznyelv (Tájnyelv, nyelvjárás, dialektus. A nyelvjárás hatása a köznyelvre). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 22.

²¹ Penavin Olga (1986): Nyelvjárás és köznyelv (Tájnyelv, nyelvjárás, dialektus. A nyelvjárás hatása a köznyelvre). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 22.

²² Ezen analógia alapján az a kérdés merült fel bennem, hogy ezek szerint a középkor embere (vagy akár tudósa) nem tudott bonyolult gondolatokat kifejezni? A válasz: „Az uralkodó norma nem örök időre szól, változik az időtől, a helytől függően. Egy-egy korszak hű képe a köznyelvi használat, s ez a beszélők változásával együtt változik.” Penavin Olga (1986): Nyelvjárás és köznyelv (Tájnyelv, nyelvjárás, dialektus. A nyelvjárás hatása a köznyelvre). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 23.

²³ Kiss Jenő: A nyelvjárások és a köznyelv. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 43.

tos köztes nyelvhasználatot nevezünk, amely a nyelvjárások és a beszélt köznyelv között helyezkedik el. A regionális köznyelviség úgy jött létre, hogy a nyelvjárás anyanyelvűek nyelvhasználatukban tömegesen és eredményesen közeledtek a köznyelvhez. A regionális köznyelviség, illetőleg a regionális köznyelvek – zömmel azonnyelvi, részben különböző nyelvek nyelvváltozatai közötti – nyelvi kapcsolat következményei. Más szavakkal: a nyelvjárások és a köznyelv, illetőleg (a kisebbségek esetében) az anyanyelvi nyelvjárás és valamely idegen államnyelv közötti intenzív kapcsolat és a nyelvjárás beszélőinek a köznyelvvél szembeni nyitottsága, kisebbségek esetében pedig a kétnyelvűség bizonyos foka a feltétele a regionális köznyelviség kialakulásának.²⁴ A mi esetünkben (a Vajdaságban) a regionális köznyelviség kialakulásához nélkülözhetetlen alapokat a helyi nyelvjárások és nyelvhasználat, a magyarországi tévécsatornák által közvetített köznyelv és a szerb nyelv jelenléte szolgáltatták. Eltérő regionális köznyelvet használnak Szabadkán vagy Újvidéken, és egészen másat Zentán.

A kettősnyelvűség

Amint a nyelvjárás beszélők nyelvhasználatában meghonosodtak a köznyelvi elemek, és egyre nagyobb gyakorisággal használták őket beszédükben, kialakult egy olyan nyelvváltozat, „amely regionális jegyeket ugyan hordoz, de kirívó nyelvjárásiaságot nem, s amely beszélőinek a szemében köznyelvi nyelvhasználat. Két, egymástól nemcsak stílári alapon elkülönülő azonnyelvi nyelvhasználati forma ismerete két azonnyelvi kód használni tudását jelenti. Ez a kettősnyelvűség, s akik ennek birtokában vannak, azokat nevezük **kettősnyelvűeknek**²⁵. Akik viszont anyanyelvűeknek csak a köznyelvi vagy valamelyik nyelvjárás változatát beszélik, azok az **egyesnyelvűek**, a jelenség neve pedig: egyesnyelvűség.²⁶ Az egyesnyelvűek nem váltanak kódot különböző beszédhelyzetekben (minden szituációban ugyanazt a nyelvváltozatot használják), míg a kettősnyelvűek a beszédhelyzeteknek megfelelően kódot váltanak (ez a váltás például a nyilvános és a familiári nyelvhasználatban érhető tetten).

Fölmerül a kérdés: hány pólusú a magyar nyelvhasználat? Kétpólusú: köznyelv és nyelvjárás? Vagy három: köznyelv, nyelvjárás és regionális köznyelv?²⁷

És ha számba vesszük a határon túli magyarság nyelvhasználatát is, hány pólusúvá válik a magyar nyelv?

Hány nyelvűek vagyunk mi (határon túliak), akik nyelvjárásban is beszélünk, bizonyos helyzetekben regionális köznyelvet használunk szerb nyelvvél vegyítve, és nagyon ritkán ugyan, de a köznyelven szólalunk meg?

Az anyaországi és a határon túli magyar nyelvhasználat

„A Magyarországtól országhatárokkal elválasztott Kárpát-medencei őshonos tömb- és szórványmagyarság, valamint az emigrációban élő közösségek által használt kontaktusváltozatok egyik közös jellemzője az a sajátos viszony, amely az egytetemes magyar stan-

²⁴ Kiss Jenő: A regionális köznyelviség. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 234.

²⁵ Ferguson: A (klasszikus) diglosszia: egy nyelv két változata egymás mellett létezik az egész közösséget átfogóan. 1959-ben írta le a diglosszia fogalmi apparátusát. Lanstyák István: A határon túli magyarság kettősnyelvűsége. In: Kontra Miklós—Saly Noémi szerk. (1998): Nyelvmétes vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Osiris Kiadó, Budapest,

²⁶ Kiss Jenő: A kettősnyelvűség. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 235.

²⁷ Kiss Jenő: A kettősnyelvűség. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 235.

dardhoz fűzi őket. Ez a viszony nem azonos a magyarországi nyelvváltozatoknak (egyfelől a nyelvjárásoknak és az ún. regionális köznyelvnek, másfelől a standard változatoknak) ugyanehhez a standardhoz fűződő viszonyával.”²⁸

Ez a sajátos viszony alapot szolgáltathat arra, hogy a (határon túli) magyar nyelvhasználatunkat más szemszögekből is vizsgálják, és mondjanak ítéletet róla.

Mik a legkirívóbb különbségek az anyaországi és a határon túli magyarság magyar nyelvhasználatára között?

„Az anyaországi és a kisebbségi (azonnyelvi) nyelvhasználat közötti egyik fontos különbség az, hogy az utóbbi nyelvjárásiabb minden tekintetben, mint az előbbi. Kisebbségi körülmények között az anyanyelvhasználat lehetőségei a nyelvjárási nyelvhasználat kivételével mind beszűkülnek. Az anyanyelvi kommunikációban a nyelvjárási nyelvhasználat részesedése (jóval) nagyobb, mint az anyaországban: egyrészt szélesebb körű, másrészt gyakoribb.”²⁹

Hogy ez a beszűkülés pontosan kinek a hibája vagy kinek kellene ez ellen tenni valamit, vagy lehet-e egyáltalán tenni valamit, nyitott kérdés marad.

A másik különbség az anyaországi neologizmusok hiánya vagy használatuk késése. Éppen ezért „a kisebbségi nyelvjárások számos, az anyaországiaknál jóval több archaizmust őriznek. Ez az úgynevezett nyelvi konzervativizmus, amely voltaképpen fáziskésés. A fáziskésés azzal is jár, hogy a nyelvi neologizmusokat máshonnan „szerzi be” a peremnyelvjárás: maga is alkot, főként azonban a kontaktusnyelvből kölcsönzi őket”³⁰, a jelen esetben például a szerb nyelvből.

Magyarcsernyén a magyar köznyelv használata az iskolai oktatásra és a mi-sékre korlátozódik (de a megkérdezettek többsége nem az anyanyelveként éli meg ezt a nyelvhasználatot), a spontán beszédhelyzetekben az ő-ző nyelvjárás dominál, szerb kifejezésekkel vegyítve. A szerb nyelv hiányos ismerete miatt sok tanuló zentai, kanizsai vagy szabadkai középiskolába iratkozik. A bácskai magyar nyelvhasználat (általában) jobban közelít a magyar köznyelvhez a bánátnál, de ez is csak egy bizonyos regionális köznyelvi forma. Az itt tanulók e regionális köznyelvet vegyítik a csernyei nyelvjárással és így alakul ki ez a „bánátias bácskai” kontaktusváltozat. Ez a nyelvhasználat már (majdnem) megfelel a kettősnyelvűség fogalmának. „Kettősnyelvűség (majdnem diglosszia): a beszélők elsöprő többsége a kontaktusváltozatot sajátítja el anyanyelvként (nem az egyetemes magyar standardot), ezt nevezzük kétnyelvű anyanyelvváltozatnak (...), de nem él tudatukban olyan különálló entitásként, mint a diglossziás nyelvek két kódja.”³¹ Úgy tűnik, ez csak idő kérdése volt, mert az általam kérdezettek igenis különállóként élik meg, „az egy másik magyar, nem a mienk” meghatározással...

„Az egyetemes magyar nyelvet a beszélők többnyire az iskolában tanulják meg³², de a

²⁸ Lanstyák István: Diglosszia és kettősnyelvűség. In: Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. (1998): Nyelvméntés vagy nyelvvarulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Osiris Kiadó, Budapest, 125.

²⁹ Kiss Jenő: Az anyaországi és a kisebbségi nyelvjárások. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 193.

³⁰ Kiss Jenő: Az anyaországi és a kisebbségi nyelvjárások. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 193.

³¹ Lanstyák István: A határon túli magyarság kettősnyelvűsége In: Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. (1998): Nyelvméntés vagy nyelvvarulás.? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Osiris Kiadó, Budapest, 167.

³² „Az anyanyelvi oktatás korlátozott lehetőségei miatt azok, akik nem anyanyelvükön tanulnak, nem ismerhetik meg kellő mélységben a köznyelv írott és beszélt formáját.” Kiss Jenő: Az anyaországi és a kisebbségi nyelvjárások. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 193.

standard ismeretéhez hozzájárulnak a magyarországi tömegtájékoztató eszközök, sajtótermékek is...³³ Ezzel azonban egy másik problémát generálunk...

A kétnyelvűség

A Vajdaságban, Magyarcsernyén különösen (a szerb nyelvi hatás alacsony), azok a tanulók, akik az általános iskolában csak magyarul tanulnak (és a szerb nyelv oktatása nem megfelelő szintű) és csak a magyarországi vagy csak magyar nyelvű adásokból, újságokból tájékozódnak (ezek visszaszorítják a többségi nyelvű média iránti érdeklődést), nem sajátítják el a boldogulásukhoz, továbbtanulásukhoz megfelelő szinten a szerb nyelvet. A későbbiek folyamán ez komoly hátrányt jelenthet. Azonban, ha valaki imeri az államnyelvet és a politikailag korrekt kifejezést használva: a környezetnyelvet (a magyart), azaz **kétnyelvű**³⁴, a tanulmányai végeztével nagyobb eséllyel pályázhat egy-egy munkahelyre, tehát ez a kétnyelvűség szükségszerű.

„Különböző kétnyelvűségi helyzetekről beszélhetünk :

- felcserélő (szubtraktív) helyzet: akkor, ha az egyik nyelv kívánatosabb (az országban, ez általában az államnyelv)
- hozzáadó (additív) a helyzet, ha az anyanyelv mellett egy másik nyelv is használatos, de nem kötelező
- népi kétnyelvűségről akkor beszélünk, ha egy kisebbségi helyzetű népcsoport rákényszerül a többségi nyelv tanulására.³⁵

Hogy egy országban milyen kétnyelvűségi helyzet dominál, az a mindenkori politikai befolyástól függ. Elmondhatjuk, hogy országunkban mindezen helyzetek már előfordultak, egymást váltva is, sőt egymással egyidőben is.

„A kisebbségi nyelvjárásokra (és nyelvhasználatra) a többségi nyelv (köznyelve, illetőleg valamely nyelvjárása) állandó s többnyire intenzív hatást gyakorol, s ennek következtében interferencia-jelenségek lépnek föl bennük, erősítve a nyelvi szétfejlődési tendenciákat. A pragmatikai szinten jelentkező interferencia idővel a kommunikációs kompetencia módosulását, csökkenését is maga után von(hat)ja. Tehát a funkcionális nyelvjárásvesztést a strukturális nyelvjárásvesztés követ(het)i, s ez kisebbségi körülmények között nyelvvesztéssel jár(hat).³⁶

Ha egy nagybecskereki vagy kikindai magyar anyanyelvű beszélőt hallunk magyarul beszélni, azt tapasztaljuk, hogy több szerb vagy szerbes kifejezést használ, mint egy csernyei (ennek az lehet az oka, hogy a körülöttük élők nagy többsége szerb anyanyelvű, erősebb a szerb nyelv hatása, az interferencia-jelenségek határozottabban kirajzolódnak). Azok az iskolások, akik középiskolai tanulmányaikat ezekben a Csernyéhez közeli városokban folytatják, ezeket a nyelvi változatokat használják és hozzák haza, Magyarcsernyére. A szülők évtizedek óta iskoláztatják gyermekeiket Nagybecskerekén (Zrenjeninban) vagy Kikindán, mégsem „szerbesedett” el a falu, nem küzdünk a nyelvjárásvesztés ellen, tehát nem

³³ Lanstyák István: Diglosszia és kettősnyelvűség. In: Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. (1998): Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Osiris Kiadó, Budapest, 125.

³⁴ Kétnyelvűség: egy beszélő két különböző nyelvet egyformán, magas színvonalon ismer és használ. (Lanstyák István az Általános nyelvi mítoszokban (a későbbiekben bemutatásra kerül néhány mítosz az írásból) vitatkozik ezzel az állítással)

³⁵ Göncz Lajos (2004): A vajdasági magyarság kétnyelvűsége - nyelvpszichológiai vonatkozások. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 12.

³⁶ Kiss Jenő: Az anyaországi és a kisebbségi nyelvjárások. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 193.

mondahtjuk, hogy a szerb nyelv visszafordíthatatlan károkat okozott nyelv(járás)használatunkban, de észrevehető változásokat idézett elő.

Az idegen nyelvi hatás szempontjából „a mai magyar nyelvjárások hálás vizsgálatai terep, hiszen tudvalevő, hogy a trianoni határok mögé szorult magyarság napjainkban a következő hét állam, a magyar nyelv pedig a következő államnyelvek fennhatósága alatt él: Ausztria: német, Szlovákia: szlovák, Ukrajna: ukrán (orosz), Románia: román, Jugoszlávia³⁷: szerb, Horvátország: horvát, Szlovénia: szlovén.”³⁸

Ezen tények ismerete után a következőket mondhatjuk el a magyar nyelvről és nyelvváltozatairól: „a nyelvváltozatok — most már tudjuk — a természetes nyelvek létezési formái. Tehát strukturális értelemben nem egy nyelvi rendszernek a részei, változatai, hanem hasonló rendszerek halmazát alkotják, amely rendszerek maguk is gazdagok változatokban. Mindegyik nyelvváltozatnak megvan a csak rá jellemző feladatköre, tehát mindegyiknek megvan a maga gyakorlati, kommunikációs létjogosultsága is. A kapcsolat jellege, intenzitása időben, térben s társadalmi tényezőktől meghatározott, a nyelvek nyelvváltozatokra tagolódása a társadalom szociológiai rétegzettségének a természetes velejárója.”³⁹ Azaz, teljesen természetes, hogy a magyarcsernyei iskolások ö-ző nyelvjárásban beszélnek, és az is ugyanilyen természetes, hogy a nyelvi kontaktus és megfelelő használati körülmények hiányában nem sajátítják el megfelelően, illetve nem használják a magyar köznyelvet. Tanítóik és tanáraik felelőssége az, hogy a diákok mégis felismerjék a különböző beszédhelyzeteket, és nyelvi kódot tudjanak váltani.

Az iskolás fiatalok nyelvhasználata

A vészharang mégis megkondult: „Egyre gyakrabban lehet hallani nyelvésztől, gyakorló pedagógusoktól egyaránt azt az iskolásokra és fiatalokra is érvényes megjegyzést: beszédkultúrájuk igen alacsony színvonalon áll.

A megfigyelés, a fiatalság spontán beszédének vizsgálata megerősíti az iménti aggodalmakat. Amiért ebben veszélyt kell látni, az nemcsak a verbális magatartás lazulása, hanem esetenként a mélyebben fekvő, a gondolkodás mechanizmusának zavara.

Az okokat keresve felmerül az iskolai oktatásnak a beszédtevékenység fejlesztésében betöltött szerepe (noha az iskola csökkenti, semlegesíti ezt, a fiatalok spontán, kötetlen beszédében tovább él a tájnyelvi jelleg), azután az ifjúság érdeklődése, igényessége, avagy ezek hiánya, a tudatosság kérdése.

Az anyanyelv elsajátításakor a beszélő átveszi környezetének tájszólását is, amely hosszú időre meghatározza beszédét. A nyelvjárási kiejtés vonásaitól csak hosszantartó, tudatos önműveléssel lehet megszabadulni.⁴⁰

A kérdés az, hogy meg kell-e szabadulni? És milyen hatással lesz ez a továbbiakban az adott beszélőre, gondolkodására?

„Nem a leglényegesebb, de a legszembetűnőbb emlék a szülőföldről: a beszéd... Úgy látszik: a tájnyelv színei, ízei és dallamai önkéntelenül, sőt az ember akarata ellenére is

³⁷ Ma Szerbiához tartozik a Vajdaság, ahol a magyarok élnek.

³⁸ Kiss Jenő: Az anyaországi és a kisebbségi nyelvjárások. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 194.

³⁹ Kiss Jenő: A nyelvi változatosság. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 25.

⁴⁰ Rajslí Iлона (1987): Nyelvjárásiasság és nyelvhelyesség a fiatalok kiejtésében. In: Az élő nyelv művelése, Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok. Ada, 26.

megőrződnek, és jól felismerhető személyiségjegyekké alakulnak.⁴¹ Ha kitöröljük ezeket a színeket, ízeket és dallamokat, nem töröljük-e ki a személyiséget?

Nyelvi lelkiismeretre hivatkoznak azok, akik úgy vélik, a beszélt magyar nyelv egyetlen tiszta, elfogadható formáját, a köznyelvet silányítják azok, akik nem azt beszélik. Százazrek őrzik évtizedek óta a magyar nyelvet Magyarország határain kívül. Ez nem vall komoly nyelvi lelkiismeretre?

Dolgozatomban szülőfalum, Magyarcsernye iskolásainak és fiataljainak magyar nyelvhasználatát kutattam. „A nyelvjárásszigetek sziget helyzetű nyelvjárások. Két típusuk van. A köztük levő lényegi különbség pedig az, hogy az egyik esetben a szigetek és a környezet lakói egyazon nyelvnek, a közös anyanyelvnek különböző nyelvjárásait, a másik esetben pedig különböző nyelveknek a nyelvjárásait beszélik.” (Megjegyzés: Magyarcsernye körül a szerb falvakban a montenegrói (Vojvoda Stepa) és a boszniai (Velike Livade) szerb nyelvváltozatok élnek, a közeli magyar falvakban a nyelvjárások közül az ö-ző, hehezetes t-ző (Torda) és az i-ző (Magyarittabé) nyelvjárásokat beszélik) „Az előbbi típust a nyelvjárássziget (belső nyelvjárássziget), az utóbbit pedig a nyelvsziget (külső nyelvjárássziget) terminussal jelöljük. Sajátos átmenetet alkotnak a peremnyelvjárások: azok az (értelemszerűen a nyelvtérület szélein elhelyezkedő) nyelvjárások, amelyek azonnyelvi és idegen nyelvi nyelvjárásokkal egyaránt szomszédosak.

A nyelvszigetek is migrációval keletkeznek többnyire: a kivándorló, áttelepülő népcsoport idegen nyelvű környezetben telepszik meg. Ezek a nyelvszigetek nemcsak azzal jellemezhetők, hogy kívül vannak a nyelvhatáron, hanem azzal is, hogy nem volt, illetőleg nincs kapcsolatuk a nyelvtérülettel. Ez a helyzet pedig, amelynek (ma már) természetes velejárója a kiterjedt vagy éppen általános kétnyelvűség, a nyelvi elkülönülésnek, a különfejlődésnek kedvez, s e folyamatot az állandó idegen nyelvi hatás csak erősíti. Előfordul azonban az is, hogy a nyelvszigetté vált nyelvjárások eredeti helyükön maradnak, s környezetük nyelve lesz mássá.”⁴²

Mint már említettem, Magyarcsernyét Szegedről illetve környékéről telepítették, a dél-alföldi nyelvjárási régióból. „A következő nyelvjárás csoportok tartoznak hozzá: kiskun-sági, Baja környéki, Szeged környéki és a volt Torontál vármegye mai területei. Főbb hangtani sajátosságai: magánhangzórendszere 8 rövid és 7 hosszú fonémát tartalmazó rendszer. Ismeri az e-ë fonémaellentétet, de az ö-zés miatt a zárt ë megterhelése kicsi. Megvan a polifonémikus értékű ā, ē is (különösen az al, el hangkapcsolat helyén āsó, ēső). emöntem, évötted, ēfogyott...

Hangszín tekintetében sok a hasonlóság a köznyelvvél.

Az ë fonéma igen ritka, elsősorban néhány egyszótagú lexémában, egyes hangrendű szavakban és újabb keletű idegen szavakban jelentkezik: nē, lē, sē, -ē, bēretva, dēsška, tēa. A nyelvjárásban független ö-zés van, tehát a zárt e-k helyén fonetikai helyzettől függetlenül ő áll: embör, löhet, mögvötte, körösztt stb. Köznyelvi ó, de különösen ő helyén viszonylag gyakori az ú, ű realizáció: rúzsza, úta, túrú, kű, lű, gyeplű, söprű. Egy-két í-ző morféma van ugyan a nyelvjárásban (penisz, kukorikol), de a nyelvjárás nem í-ző, sőt a köznyelvi í helyén jelentkező i is ritka (a kezibe-féle megoldás azonban gyakori).

Mássalhangzórendszere a köznyelvvél egyező, a j is szabad fonéma. A szótagzáró -l pótlónyúlásos kiesése ol, öl hangkapcsolat esetén eléggé gyakori (tótam, tőtötte, vótam...), de az -l igeképző, illetve az -l igerag nem esik ki.

⁴¹ Szabó József (1996): A nyelvjárások helye és szerepe az iskolai oktatásban. In: Katedra, III. /5., Liliium Aurum Kiadó, Dunajska Streda, 19-20.

⁴² Balogh Lajos: A nyelvjárásszigetek. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 316.

A -ból/-ből stb. határozóragok tipikus realizációja -bú/-bű, -rú/-rű, -tú/-tű, az l-re végződő -bul/-bül ritka. A -hoz/-hez/-höz legelterjedtebb változata a -hó/-hő, de Szeged környékén -hon/-hön (-hun/-hün), is gyakori. A -szor/-szer/-ször rag -szó/-sző, a -kor pedig -kó alakú. A Kiskunság kivételével gyakoriak az adi, aditok, adik típusú határozott (tárgyas) ragozású igealakok.

A dél-alföldi régió népessége a hódoltság, és az azt követő harcok következtében oly mértékben megritkult, hogy a 18–19. században nagy számban kellett behozni az ország más vidékeiről telepeseket. Ez a népmozgalom a térség nyelvjárási képét is igen tarkává tette, és a Szeged környéki nyelvjárás csoportot is újkori településekkel vegyítette. A Bánságban és Bácskában pedig már nemcsak az esetleges nyelvjáráskeveredés, hanem a vegyes etnikai-nyelvi helyzet is befolyásolja a magyar dialektusok helyzetét: gyakoriak a nyelvszigetek, általános jelenség a kétnyelvűség. A nagyfokú nyelvi, nyelvjárási heterogenitás miatt a Bácska és Bánság nyelvjárásai tipológiai szempontból nem tekinthetők önálló csoportnak.”⁴³

A kutatás célzott csoportját (a mintát) az általános iskolások, a középiskolások és főiskolások-egyetemisták alkották (az utóbbiak bevonására azért volt szükség, mert az általános iskolásokat kevés magyar és szerb nyelvi hatás éri, az iskola falain kívül szinte kizárólag csak a nyelvjárásukat használják). A nyelvi adatokat az élőbeszéd szolgáltatta, amit diktafonnal rögzítettem 2009. szeptembere és 2010. májusa közötti időszakban. A szöveggyűjtést aktív formában végeztem, melynek hátránya, hogy kérdéseimet köznyelvi formában tettem fel, de mint kiderült, a beszélgetés folyamán ez csak kissé befolyásolta az adatközlőket, hiszen ismernek, és tudják, hogy én is beszélem a nyelvjárásukat. A hangzó anyagot fonetikus jelöléssel jegyeztem le.

Az anyaggyűjtés során a kérdéseimre adott válaszokban tudatosan közölt objektív és szubjektív nyelvi adatok is elhangzottak.⁴⁴

“1984. augusztus 22-én születtem Becskerekön.

Hat nap múva hazavittek a szülőfalumba, Magyarcsernyére vaty csak éccörüen Csernyére, ahogy a hejjekek hívik.

Ezön a hejjön normális, hogy a gyerökök a zuccákon jáccanak, a nagymamák úgy szólítik őket, hogy: “Lelköm!” vagy “Gyertök mán be!”.

Amikó oviba indútam, akkó hallottam először élöbe (nem a TV-bű) a “Jó röggēt!” hejjött aszt, hogy “Jó reggelt!”. Alig vártam mán, hogy hazaérjek oszt émeséjem anyucinak, hogy a zovónéni nagyon furcsán beszél... Persze, ottho jót nevettek rajtam. Ez egy csudálatos világ lött: éjáchattuk, hogy hercegnők vagyunk és nagyon szépen beszélhettünk. Imáttam kényöskönni, me ugye, ez mindönki fülibe úty csöngött. Idővē hozzászoktunk, hogy a zovi egy más világ, ott másik életöt élünk, másik nyelvön beszélünk az ovónénivē, mer azé egymás köszt továbbra is ösztünk... mög röktön, ahogy kiléptünk a zajtön...A ziskolába mán tuttuk, hogy e-vē kő beszéni, ha el is felejtökösztünk vóna rulla, a tanító néni ránkszót.

Közbe nēnámékka párszó émöhettem Szögedre, ahun ēvarázsót az, hogy mindönki mijen szépen beszél... egy más szöbb élet érzésit kötötte fő bennem. Oda akartam tarozni, úgy akartam beszéni, aszt hittem, akkó jobb löszök, mind azok, akik Csernyén laknak.

Íty történt, hogy tizenöt évesen ēkerütem Szögedre... Azaz Szegedre..., hááát... mond-

⁴³ Juhász Dezső: A nyelvjárási régiók. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia.

Osiris Kiadó, Budapest, 279.

⁴⁴ A gyűjtés leírásának szakaszai megtalálhatók: Balogh Lajos: A nyelvjárási anyaggyűjtés. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 157–180.

hatnám azt is, hogy kaptam néhány józanító pofont az élettől... Gyorsan lelehadt a szép magyar “együvértartozás” adta lelkesedésem és rájöttem, hogy kívülálló vagyok. Leginkább az ő miatt, ami már nem is annyira volt jelen a beszédemben, de azért még kirívó volt az “elit” társaságban...mert, “az ooolyan parasztos...”. Bár az olyan alapszavakat mint a trikó, edzőcipő, tréningruha, TB kártya, bérlet és a többiek, már elsajátítottam (erre külön edzettem, de “az olyan depi vagyok, hogy rögtön öngyi leszek” már feladta a leckét), őszintén szólva, kicsit alsóbbrendűnek éreztem magam... Természetesen, ez nem tartott sokáig, az emberi fül és a hangképző szervek gyorsan hozzászoknak az egysíkú nyelvhasználathoz. A nyelv, ami elragadott otthonról, erőtlenné és árulóvá vált a szememben. Ő sem az volt már, aminek hittem, de sajnós én sem. A gimnázium negyedik évében új trend vonult végig az iskolán: “sikkos” lett valamilyen nyelvjárásban beszélni. A leggyakoribban használtak között (minő meglepetés!) a saját nyelvjárásom, az ő-zés volt. Ekkor éreztem igazán elárulva magamat. Megdöbbentő felismerés volt: nem a nyelvhasználat teszi az embert, nem attól lesz valaki jobb ember hogy e-vel beszél...

Nekem viszont ekkor már otthon is nehezemre esett ő-vel beszélni. Volt idő, amikor ez erősebb szégyenérzetet váltott ki belőlem, mint Szegeden az “ő” valaha is.

Szeged után Szabadkát, a vajdasági nyelvjárások olvasztótégelyét választottam új lakhelyemül. Jöttek az é-k, i-k, ő-k és ezek legkülönbözőbb keverékei. Miután elsütöttük a szokásos bácskai-bánati vicceket, megtanultuk egymás nyelvjárását és előszeretettel utánóztuk egymást. Soha, egy pillanatra sem éreztem, hogy valaki kevesebbet érne amiatt, ahogyan beszél, hiszen megértettük egymást. Persze, nyilvános helyeken és alkalmakkor mindenki igyekezett “szépen” e-vel beszélni és ez így is maradt.

Ma már otthon is nagyon ritkán, máshol szinte egyáltalán nem beszélek a nyelvjárásomban. Nem szégyenlem, de már “átszoktam” erre a “keverék nyelvre”, ami többnyire regionális köznyelvis, helyenként nyelvjárási és tartalmaz néhány szerb szót is.

És annak ellenére, hogy tudok, nem akarok köznyelvisen, „e-vel” beszélni.”

(adatközlő: Csányi Tamara, 26 éves, egyetemi hallgató)⁴⁵

Mielőtt elemezni kezdenénk a szöveganyagot, fontos a nyelvi kompetencia és a nyelvi performancia megkülönböztetése.

„Nyelvi kompetencia: nyelvi felkészültség, a nyelv szabályrendszerének birtoklása, a beszélő tudása a beszélt nyelvről, amelynek segítségével felismerhetők a nyelvtani hibák.

Nyelvi performancia: a valós nyelvhasználatra vonatkozik. Eközben hibás mondatokat is használunk, mert emlékezetünk véges, figyelmünk ingadozik, menet közben változásokat eszközölünk a mondatervben, kétnyelvűségi helyzetekben pedig a nyelvek rendszerei ütközhetnek egymással.”⁴⁶ Tehát nem lehet messzemenő következtetéseket levonni egy beszélő nyelvi ismeretének minőségével kapcsolatban csak az beszéde hallatán.

A felvett hanganyagból (dialektológiai szempontból) a következő jellegzetességek tűntek ki⁴⁷:

- az e hang kiesése

- az l hang eltűnés -val/-vel rag szövéig

- zártabb az artikuláció, magánhangzóváltozás történik: hunnan, azúta, többibú, magossabban

⁴⁵ Én magam életem során éltem Magyarcsernyén, Szegeden, Nagybecskerekén és Szabadkán is, ezzel megfelelő alannyá váltam.

⁴⁶ Göncz Lajos (2004): A vajdasági magyarság kétnyelvűsége - nyelvpszichológiai vonatkozások. Magyarságtudató Tudományos Társaság, Szabadka, 14.

⁴⁷ Az elemzés alapja: Fodor Katalin: A magyar nyelvjárások hangrendszere. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 325–351.

- az n hang palatalizációja: nyől, szappany, keny, vony
- a d + n hasonulás: átannak, engenni
- mássalhangzó-kiesés történik: akkó, barátnóné, há, mér
- a mássalhangzó kiesésével a magánhangzó megnyúlik (vót, föld, dógos)
- pótnyúlás, polifonemikus ā vagy ē (röggē)
- hangsúlyos helyzetben a rövid helyett hosszú mássalhangzó használat (cúkor, tükör)
- palatalizációs jelenségek is jelen vannak (térgyel)
- következetes intervokális (magánhangzók közötti) mássalhangzónyúlás: bakkancs, pirossat, tudatosán
- hangkivetés tapasztalható: tesvér
- időtartamcsere történik: óra - “orra”

„A nyelvjárási jelenségek alapján ismerjük fel és azonosítjuk a köznyelvtől eltérő, területi alapú nyelvhasználatot, illetőleg érzékeljük azt (ha van kellő ismeretünk), hogy melyik nyelvjárásról van szó.”⁴⁸ Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a csernyei iskolások szóbeli kommunikációjában, főleg spontán beszédében igen erősen jelen van a dél-alföldi nyelvjárás az ö-zés formájában. Néhány erre a tájra jellemző szó is fellelhető (kotárka, garaboly), de nem használnak kirívó nyelvjárási szavakat, talán azért, mert azok a faluban sem használatosak már.

Lehetőségek és problémák (?)

„Anyanyelvi szinten a nyelv „társadalmi” variánsainak, a nyelvjárásnak, a köz- és irodalmi nyelvnek is megvan a sajátos kódrendszere. Ha a különféle megnyilatkozási síkok nem váltják egymást zavartalanul a beszéd folyamán, ha például a nyelvjárás és a köznyelv nem helyesen és pontosan váltja egymást a szereptől és a szituációtól függően, ha nem végezzük el a szelekciót, azt helytelen kódváltásnak, azaz a kódtévesztésnek nevezzük. Tudott dolog, hogy a kommunikációban a különböző életkorhoz, nemhez, családhoz és társadalmi szerephez tartozó személyek más-más megfelelő kommunikációs szerepet vesznek fel (szituációs nyelvhasználat). Egy személy sokféle szerepben jelentkezhet, pl.: egyszer fiatalabb korú személy, férfi, férj, esetleg családapa, máskor testvér, barát, dolgozó, főnök vagy főnökkel beszélő beosztott, küldött, vásárló, egy bizonyos falu vagy város szülőtte stb., tehát nemcsak a beszédhelyzet, hanem a szerep is megszabja a nyelvi réteget, a nyelvi jelek használatát.”⁴⁹

A csernyei általános iskolásokra jellemző, hogy a tanuló szerepben a nyelvjárásról a köznyelvi nyelvhasználatra váltanak (több-kevesebb sikerrel), de időnként gondot okoz nekik egy-egy szó ragozása, használata. A középiskolások és egyetemi hallgatók szinte ösztönösen nyelvi kódot váltanak, ha olyan közegbe kerülnek, ahol más nyelvhasználati norma az elvárt. Egymás között, a családban, a faluban azonban (szinte kivétel nélkül) az ö-ző nyelvjárást használják. Ha egy beszélgetést „köznyelviesen” is kezdenek, bizonyos idő elteltével ö-re váltanak. Nyelvhasználatukat erősen befolyásolja az, hogy hogyan szól hozzájuk beszélgetőpartnerük, illetve hogy az milyen véleménnyel van a nyelvjáráshasználatról.

„A nyelvek, nyelvváltozatok, nyelvi jelenségek és formák választásában, használatában az

⁴⁸ Nyelvjárási jelenségek: A nyelvjárási jelenség terminussal jelölt fogalomnak szűkebb és tágabb értelmezése egyaránt van. A tágabb értelmezés szerint nyelvjárási jelenség minden, ami a nyelvjárásban megvan. A másik értelmezés szerint nyelvjárási jelenség csak az, ami csupán a nyelvjárásokban (vagy akár csak egy nyelvjárásban) van meg, de nincs meg a köznyelvben. Kiss Jenő: A nyelvjárási jelenségek. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 39.

⁴⁹ Penavin Olga (1986): Nyelvjárás és köznyelv (Tájnyelv, nyelvjárás, dialektus. A nyelvjárás hatása a köznyelvre). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 29.

attitűdnek, tehát a beszélő szubjektív viszonyulásának, nyelvi beállítottságának fontos szerepe van. az a nyelvváltozat, az a nyelvi forma terjed, hódít, amelyhez ilyen-olyan okból társadalmi elismertség, tekintély, tehát presztízis kapcsolódik, mert követésre, utánzásra méltónak érzik. S az szorul vissza előbb-utóbb, amelyikhez társadalmi megbélyegzés, leértékelés, lenézés, tehát stigma társul — mert helytelennek, kerülendőnek, szégyellni valónak érzik-vélik.”⁵⁰ A hiperkorrekció a stigmatizációtól való félelem terméke: olyan szavakat is e-hanggal mondanak, amelyekben „a helyén van az „ö””. A csernyeiak ritkán kerülnek olyan helyzetbe, hogy megbélyegezzék nyelvhasználatukat, őket. Ritkán érintkeznek a magyar köznyelvet használó beszélőkkel, mire középiskolásokká válnak, már megismerkednek a köznyelvel, de a beszélgetésekből kiderült, hogy akár „veszekedni” is képesek nyelvhasználati igazukért. Egyébként a Vajdaságban egyre kevésbé jellemző ez a fajta megkülönböztetés, a fiatalok előszeretettel ismerkednek egymás nyelvjárásával.

Lehetőségeikről, problémáikról és nyelvhasználatukról így nyilatkoztak adatközlőim:

„A tanító nénivē e-vē beszélünk, de amúgy ő-ve... Az egy másik magyar... A naccénásiak furán beszétek, de mög löhet aszt is szokni, bár kicsit kényőssék.”

(Lilla, 12 éves, általános iskolás)

„A szüleimmel sokat járok Magyarországra, és sok vendég gyün onnan hozzánk. Nekem nagyon tetszik az a magyar nyelv, és szerintem oda is mék iskolába. A mienk nem ojan szép...”

(Anikó, 14 éves, általános iskolás)

„Az iskola az más. Ott úgy kő beszéni, mind a tanítónéni, kicsit furcsa, de mán a zovibā is így beszétünk. Hallottam mán tordaiakat beszéni, hát, azok is érdekőssen beszének,

A tolerancia nem csak a nyelvjárási változatokat illetően van jelen, hanem az idegen nyelvi (nem csak szerb) szavak, kifejezések tekintetében is. A kérdezettek többsége mindennapos, spontán beszédében használ szerb kifejezéseket: „trénerka, szokk,...ezeknek a szavaknak a hsznátátat meglehetősen elítélik a nyelv művelők, noha a szókölcsönzés legklasszikusabb és legegyszerűsebb kategóriájába tartoznak. A kisebbségi magyar beszélők magyar anya-nyelvében egyszerűen nem volt jelölője ezeknek a tárgyaknak, és természetes, hogy ezeknek a nevét nem a magyarországi magyarból vették át, mert nem a magyarországi magyar kultúra közvetítésével ismerték meg őket (nem volt tévé, nincs alkalom használni a standardot). A régi jövevényszavaknak is van helyük a magyar nyelvben!”⁵¹ Hadd idézzem egy kedves barátomat, akit a nyelvjárás használatáról kérdeztem, de önkéntelenül egy másik jelenségre is példaként szolgált: „Amikő porukázok, akkő e-zők, de amúgy ő-zők...” Az előző mondat a Vajdaságban bármely pontján elhangozhatott volna. Mi (nyelvárulás vagy sem) így használjuk a nyelvet. Önmagában véve ez nem probléma, csak akkor, ha nem ismerjük a „poruka” szó magyar megfelelőjét.

Még egy kérdés, ami megválaszolásra vár, akár probléma is lehet(ne): „Kell-e a határon túli magyarságnak a magyarországi normához igazodnia, s ha igen, milyen mértékben? A

⁵⁰ Kiss Jenő: A nyelvi attitűd. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 218.

⁵¹ Sándor Klára: Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: A kisebbségi kétnyelvűség In: Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. (1998): Nyelvművelés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Osiris Kiadó, Budapest, 368.

határon túli magyarság régiónkénti nyelvi tudatát saját hagyományaik alapján és speciális körülmények között kell megerősíteni... egy egészséges önállóságot teremtvé.”⁵²

Az anyanyelvi oktatásról...

„A legnagyobb hiba az, ha tanár az iskolában kipellengérezzi diákját nyelvjárási(as) nyelvhasználata miatt. Az otthoni nyelve okán megszegényített gyermek ugyanis nemcsak otthona nyelvével kerül konfliktusba, hanem mindazzal, ami e nyelv mögött van. S ennek legkisebb rossz következménye az, hogy a diák közlésbeli, kifejezésbeli gátlásokkal küszködő felnőtté válik.”⁵³

Mivel napjaink beszélt magyar nyelve jelentős hányadában regionális, ezért nyelvjárási(as) nyelvhasználattal minden tanító, tanár találkozik. „A köznyelvet tanítókként e tényt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, sőt: mind szűkebb didaktikai, mind pedig tágabb értelemben vett társadalom-lélektani okokból föltétlenül kívánatos a tanulók nyelvjárási ismereteinek építő felhasználása, bevonása az oktatásba, nemkülönben a nyelvjárásokkal összefüggő előítéletek, tévhitek elosztatása.”⁵⁴ A legcélravezetőbb megoldás a hozzáadó nyelvpedagógia lenne: a diákok elsőként elsajátított nyelvváltozatához (a nyelvjáráshoz) kell hozzáadni a nyelvi standardot (a köznyelvet). Ez a módszer csökkentené a diákok nyelvi bizonytalanságát.

Kisebbségi körülmények között az anyanyelvoktatásnak speciális feladatai és gondjai vannak. Az oktatás sikere elsősorban attól függ, hogy milyen oktatási lehetőségeket garantál kisebbségeinek az állami politika, illetve, hogy milyen a kisebbségek önszervező ereje, akarata, vannak-e megfelelő szakemberek és megfelelő színvonalú taneszközök.

A nyelvi kifejezőképesség fejlesztését szolgálja az olvasás. Ismeretes, hogy diákjaink nem szívesen olvasnak, még a kötelező háziolvasmányokat sem. Elképzelhető viszont, hogy ha „modern” háziolvasmányokat is kínálnánk, rábírnánk őket az olvasásra, ezzel együtt pedig a magyar köznyelvvél való behatóbb ismerkedésre. Véleményem szerint mégis a tanítók és tanárok tehetnek legtöbbet azért, hogy iskolásaink az adott körülményeknek megfelelően fejtsék ki magukat, ugyanis, „az anyanyelvi nevelés akkor mondható sikeresnek, ha az iskolából kikerülő fiatalok anyanyelvüket képességeiknek, műveltségüknek megfelelő szinten tudják használni mindenek előtt az önkifejezés és az ismeretszerzés eszközeként.”⁵⁵ E siker titkai: nyelvi türelem, a meglévő nyelvhasználat iránti pozitív attitűd kialakítása és a mintaadó beszélők.

⁵² Tolcsvay Nagy Gábor: Nyelváruulás és nyelvmentés: kánon vagy diskurzus. In: Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. (1998): Nyelvmentés vagy nyelváruulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Osiris Kiadó, Budapest, 252.

⁵³ Kiss Jenő: A nyelvjárási nyelvhasználat: hátrányok és előnyök. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 202.

⁵⁴ Kiss Jenő: Az alkalmazott dialektológia: a nyelvjárások és az anyanyelvoktatás. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 145.

⁵⁵ Lanstyák István: Kétnyelvűség és nemzeti nyelv. In: Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. (1998): Nyelvmentés vagy nyelváruulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Osiris Kiadó, Budapest, 183.

The verbal communicational possibilities and problems of the pupils from Magyarcserenye

Summary

The argumentation for the choice of topic can be found in the introduction of the study. This is followed by the clarification of the relevant concepts such as dialect, standard variety, bilingualism, double-lingualism, etc. The author presents the past and present of Magyarcserenye municipality from the aspect of language use. The features of educational and every-day language use are also discussed relevant from the municipality's aspect. The study is characterized by subjective attitude, which is outbalanced by presence of the literary references relevant in this research field.

Keywords: dialect, bilingualism, double-lingualism, language use, attitude, municipality, life rhythm, education, history, literature discourse

Felhasznált irodalom:

1. Balogh Lajos: A nyelvjárászigetek. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia.
2. Göncz Lajos (2004): A vajdasági magyarság kétnyelvűsége - nyelvpszichológiai vonatkozások. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 12.
3. Juhász Dezső: A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 278-279.
4. Juhász Dezső: A dél-alföldi nyelvjárési régió. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 278-279.
5. Kiss Jenő: A kettősnyelvűség. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 235.
6. Kiss Jenő: A nyelvjárások és a köznyelv. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 42.
7. Kiss Jenő: A nyelvjárások és a köznyelv. In: Kiss Jenő szerk. (2003): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 43
8. Lanstyák István: A határon túli magyarság kettősnyelvűsége. In Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. (1998): Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Osiris Kiadó, Budapest, 167.
9. Lanstyák István: Diglosszia és kettősnyelvűség. In: Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. (1998): Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Osiris Kiadó, Budapest, 125.